

9. Оруэлл Дж. «1984» и эссе разных лет / Пер. с англ. ; Сост. В. С. Муравьев. – М. : Прогресс, 1989. – 384 с.
10. Павлюк Л. Заголовок у дискурсі мас-медіа : семантико-змістові риси і функціонально-структурні типи / Л. Павлюк // Теле- та радіожурналістика : збірник наукових праць / Львівський нац. ун. ім. Івана Франка. – Львів, 2010. – Вип. 9, ч. 2. – С. 285–293.
11. Пазникова А. Д. Заглавие как жанромаркирующий фактор малой прозы : (На материале цикла А. Т. Аверченко «Двенадцать портретов (в формате «Будуар»)») / А. Д. Пазникова // Дергачевские чтения – 2008. – Екатеринбург, 2009. – Т. 2. – С. 189–192.
12. Сибиренко-Ставрояни Е. В. Заголовок в киевских газетах второй половины XIX – начала XX века : содержание и функции : автореф. ... канд. филол. наук : 10.01.10 / Сибиренко-Ставрояни Елена Владимировна ; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Киев, 1991. – 18 с.
13. Чапчачов Ф. Чувство времени / Ф. Чапчачов // Знамя. – 1972. – № 1. – С. 242–245.
14. Шкловский В. Б. Гамбургский счет : Статьи – воспоминания – эссе. 1914 – 1933. – М. : Советский писатель, 1990. – 544 с.

Summary. The article is devoted to the analysis of realization the main genre principle of feuilleton (associative cohesion of the text) due to communicative function of the title. The titles of the feuilletons by V. Kataev serve not only for fictionalization of factual basis, but also are the initial impulses of attracting reader's attention. The title of the feuilleton by V. Kataev is regarded as a certain game between the author and the recipient, aimed at coding and decoding the text.

Key words: title, communicative function, feuilleton, V. Kataev.

УДК 811.112.2'25

В.І. Волошук

КАЛАМБУР ТА ПЕРИФРАЗ ЯК МОВНІ ЗАСОБИ КОМІЧНОГО В СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМУ СТИСЛОМУ ОПОВІДАННІ

В статті розглядаються мовні засоби комічного, а саме, каламбур та перифраз, у текстах стислих німецьких оповідань. Основна стилістична мета каламбуру – це створення комічного ефекту. Каламбур також виконує змістоутворюючу та композиційну функції. В стислих оповіданнях найбільш уживані полісемантичні та лейтмотивні каламбури, побудовані на семантичній та фонетичній основі. Перифраз в текстах стислих оповідань виконує номінативну, емоційно-оцінну, комічну функцію.

Ключові слова: каламбур, перифраз, мовні засоби комічного, гра слів, лейтмотив, полісемантичний, омонім, омоформ.

Вивчення мовних засобів комічного належить до проблематики, що займає проміжне становище між лексикологією й стилістикою. І хоча дослідженню комічного присвячено чимало теоретичних розвідок в лінгвістиці та літературознавстві, проте серед усіх семантичних засобів чи ни найменш дослідженими є каламбур та перифраз.

Частіше вчені розглядали каламбур як семантичний та стилістичний феномен чи як допоміжний матеріал при вивченні лексикології. В такому сенсі він розглядався у працях В.В.Виноградова, А.Н.Гвоздева, В.З.Саннікова, Д.Н.Шмельова, Л. А. Осіної та інших. Проте термін «каламбур» і сьогодні не має єдиного визначення.

Каламбур та перифраз досліджуються на прикладі текстів сучасних німецьких стислих оповідань („Kürzestgeschichte“) – відносно нового та майже недослідженого жанру. Якщо стислі оповідання і ставали об'єктом наукових розвідок, то це стосувалося їх екстралінгвальних чинників. Невеликий обсяг оповідань обумовлює стислість їх змісту, що призводить до більшої насиченості кожного елементу. Об'єктом дослідження серед мовних засобів комічного в даній статті стали каламбур та перифраз, бо вони не лише допомагають створити комічний ефект, але й сприяють підтекстному характеру в стислих оповіданнях.

У лінгвістиці дотепер немає єдиного розуміння сутності каламбуру, що відбивається і у термінологічному різноб'ї. Цей прийом ще часто називають «грою слів», «словесною гостротою», «подвійним змістом» і т.і.

Словник лінгвістичних термінів дає наступну дефініцію: каламбур – це «фігура мовлення, яка полягає в гумористичному (пародійному) використанні різних значень одного і того ж слова чи двох слів, що подібно звучать» [1, 188].

Каламбур може бути як самостійним добутком, так і його частиною. Використання каламбуру робить текст семантично багатоплановим, що відрізняє його гумористичною або сатиричною спрямованістю.

Потрібно підкреслити, що каламбур завжди містить у собі два компоненти одного рівня, на відміну від всіх інших стилістичних прийомів, що становить специфіку його мовної основи. Слід зазначити, що зазначені частини каламбуру не тільки протиставляються, але й одночасно діалектично поєднуються в одне ціле.

Н.С. Трифонова слідом за Б.Ю.Норманом виділяє лексичні, словотворчі, фразеологічні, граматичні, текстові, фонетичні, комунікативні й стилістичні каламбури [5, 7]. Дослідник С.С. Іванов наводить класифікацію, в якій виділено обігрування значень слів-омонімів, багатозначних слів; розпад значення ідіоми; гра цифр; «розмивання» меж слів; фонетичне членування слова з наступною його трансформацією; членування слів на нібито семантично значущі елементи з наступною їхньою трансформацією й створенням нових слів; підміна слів в ідіомі словами співзвучними зі збереженням формальної структури даної ідіоми; і, нарешті, підміна слів в ідіомі словами неспівзвучними, неіснуючими в мові [3, 227–228].

Окрім функції комічного, яка без сумніву є провідною, в художньому тексті каламбур може виконувати також композиційну функцію, допомагаючи розвитку сюжету (наприклад, перевести тему в жарт). Також часто повторюваний, леймотивний каламбур, виконує змістоутворюючу функцію в тексті або допомагає створенню мовленнєвого портрета.

Елементом, що забезпечує каламбуру успіх в тексті, є непередбачуваність тієї чи іншої ланки в ланцюзі мовлення, так званий ефект несподіванки. Поява кожного елемента мовного ланцюга як би визначається всіма попередніми елементами і визначає всі наступні елементи: одночасно або послідовно читач сприймає два значення, одне з яких не очікував.

Як правило, в стислих оповіданнях каламбури ґрунтуються на полісемантичних словах. Основними елементами каламбуру є, з одного боку, однакова звукова форма багатозначного слова в його різних значеннях, з іншого боку – невідповідність між двома значеннями слова.

Наприклад в оповіданні Хайнера Мюллера «Розповідь робітничого Франца К.» [8, 23–24]: *Wer nicht mit dem Schacht absoff, soff ab im Schnaps.* – *Хто не потонує у шахті, потонує у шинці*, автор обігрує буквально та переносне значення слова «absaufen» («потонути»). До того ж, це слово має ярко виражений розмовний, просторічний характер. За допомогою подібних каламбурів автор складає мовленнєвий портрет простуватого робітника, вихідця «з народу».

Використання омонімії є виграшним прийомом в стислому оповіданні не лише для створення гумористичного ефекту, але й задля скорочення форми, адже саме лапідарність та стислість є головним показником цього жанру малої прози. Яскравим показником такого ущільнення є оповідання Рольфа Шененбергера «*Kurts Geschichte*» «Куртова історія» [11], де побудований на омонімії каламбур присутній вже в самій назві. В цьому оповіданні саме леймотивний каламбур виконує змістоутворюючу функцію.

Слово «Kurts» є омоформою до слова «kurz» («короткий»). Буквальний переклад на українську мову на здатен передати цю гру слів, але можливим варіантом перекладу може бути «Куртова історія», яке рефлексує із словосполученням «Культова історія». Невідповідність звучання до написання, як ми бачимо на прикладі назви твору, вже налаштовує читача на певний настрій, а оскільки відомо, що оповідання само по собі є коротким („kurz“), то у читача навіть виникає інтерес, як даний каламбур буде подальше відображений у творі.

Автор протягом усієї «Куртової історії» вдало маніпулює прийомом каламбуру: *Ok, es war nur ein Kurzurlaub. Aber Kurts Urlaub bescherte ihm kurz gesagt – die Frau seines Lebens.* [11] – «Окей, це була лише коротка відпустка. Але відпустка Курта принесла йому, коротше кажучи, жінку його життя». Для збереження каламбуру краще перекласти наступним чином: *Окей, це була культова відпустка. Але Куртова відпустка принесла йому культову жінку всього його життя.*

Тут ми бачимо, що автор продовжує майстерно реалізувати засіб гри слів, побудований на омоформі: „Kurzurlaub“ – „Kurts Urlaub“ та фрази «kurz gesagt».

Інший приклад з твору: *Und Kurt war, kurz gesagt, eben einfach kurz.* [11] – *І Курт був, коротше кажучи, просто коротким.*

В даному реченні омоформа вже відсутня („Kurt“ замість „Kurts“), проте читач продовжує ототожнювати власний іменник з прикметником через леймотивний омоформний каламбур. До того ж, засіб каламбуру реалізується через усталене словосполучення «kurz gesagt» – «коротше кажучи», що корелюється з прикметником «kurz» – «короткий».

Ще один приклад каламбуру, використаного вже в назві твору, ми бачимо в оповіданні Катаріни Берг: *„Klugs Fantasie“* – «Розумова фантазія» [6]. Двозначність цього словосполучення базується на тому, що прізвище головного героя оповідання є «Klug» («розумний»), що в перекладі на українську доцільно замінити на прізвище «Розумов».

У творі Хазар Мартінез «Ніч немертвих живих» ми також знаходимо приклад каламбуру за рахунок словотворення: «*Sehr tot. Untot.*» «*Was bitte?*» «*Untot. Unglaublich tot.*» [9] – «Дуже мертвий. Не-мертвий». «Що, вибач?» «Не-мертвий. Неймовірно мертвий.»

Приємом каламбуру полягає в тому, що головний герой скорочує фразу «*unglaublich tot*» (неймовірно мертвий) до «*untot*» (не-мертвий), що викликає певну двозначність сприйняття та спантеличує співрозмовника.

Переважає більшість каламбурів в стислих німецьких оповіданнях побудовані на семантичній та фразеологічній основі, проте зустрічається і третій тип – побудовані на фонетичній основі. Такий тип каламбуру застосовує Лотар Кріст у своєму оповіданні „*Endlich schiffen*“ («Нарешті пливемо»): *Ist ja fast noch geiler, wie als dichter Dichter die abartigsten Verse dichten* [7] – *Це навіть крутіше, ніж коли вигадливий вигадник вигадував брудні вірші.*

Використання граматичних омонімів (прикметник «*dicht*» – «повний», іменник «*Dichter*» – «поет, письменник» та дієслово «*dichten*» – «вигадувати, писати») створює необхідну для каламбуру гру слів. Щоб зберегти гру слів в перекладі потрібно відійти від дослівного перекладу (*мовісти поети пишуть вірші*). Одним з варіантів є запропонований переклад. Принаймні він зберігає граматичні омоніми (початок слів з однієї літери та однокореневість).

Ще одним вживаним мовним засобом комічного в стислому оповіданні є перифраз. Перифраз – це «стилістичний прийом, що полягає в заміні прямого означення чи ім'я синонімічним розгорнутим висловленням» [4].

Цей прийом полягає в тому, що назва предмета, людини чи явища замінюється вказівкою на його ознаки, як правило, найбільш характерні, що підсилюють зображальність мовлення. Таке виділення характерних рис описуваного явища одночасно демонструє і суб'єктивне відношення автора.

Художні перифрази вимагають особливих прийомів, за допомогою яких можна розкрити значення цих перифразів. Виразність перифраза полягає в тому, що в його художній структурі завжди має місце елемент певної загадки, яку читачеві необхідно відгадати для того, аби зрозуміти, про що йдеться в перифразі. Найчастіше перифрази розкриваються в широкому контексті.

Перифраз в художньому тексті взагалі і в стислому оповіданні зокрема виконує багато стильових функцій. Окрім номінативної функції перифраз завжди несе ще одну чи декілька додаткових функцій. По-перше це описова функція. Словосполучення чи речення перифраза характеризує об'єкт, показуючи в ньому той чи інший бік. При цьому перифраз може нести інформацію не лише про об'єкт але й про суб'єкт номінації. Так, ознака, покладена в основу перифрастичного найменування, далеко не завжди об'єктивно головна ознака, що диференціює об'єкт. Часто ця ознака суб'єктивно сприймається автором як суттєва. В цьому сенсі перифраз дозволяє немов би подивитися на предмети, обличчя, дії очима автора [2, 1].

Перифраз, звичайно, виконує ще й емоційно-оцінну функцію. Адже, як неоднослівне найменування, перифраз надає великі можливості для прямого вираження авторської оцінки. Саме підвидом емоційно-оцінної функції є функція гумористична (сатирична).

Як словесне вираження, що заміняє первічне найменування, перифраз використовується у випадку релігійної чи етичної заборони на використання певних слів і тоді він виконує замісну функцію.

В досліджуваних нами стислих німецьких оповіданнях перифраз перш за все виконує емоційно-оцінну функцію, і часто це – висловлення комічного, як, наприклад, в оповіданні Уве Поста «*Was im Garten Edem wirklich geschah*» («Що трапилось в Едемському саду насправді»): «*Ich will meine brave Rippe zurück*», *schüttelte Adam die Faust den Himmel*. [10] – *Я хочу, щоб моє хоробре ребро повернулось, – Адам потряс кулаком небу.*

Замість імені Єви автор вустами героя використовує натяк на біблійську легенду про походження жінки, і посилання на це, яке звучить з вуст Адама, та ще й з певним ефектом фамільярності по відношенню як до Єви, так і до Бога, додає комічного ефекту.

В оповіданні «*Rauchi*» («Цигарятко») Р. перифраз також має комічний ефект для читача: «*Eines Nachts, im Tiefschlaf, klopfte es an die Schädeldecke*» [12] – *Одного разу вночі, у глибокому сні, хтось постукав до черепної коробки.* Замість фрази «вдарити по голові», автор використав дещо описовий засіб, «постукати до черепної коробки». В контексті твору, де герой постійно описується як недотепа та дурень, така заміна без сумніву несе в собі гумористичний ефект.

Автор стислих оповідань за рахунок перифраз також створюють два паралельні мовні плани: план оповідання й план оповідача. При цьому гумористичний ефект досягається завдяки протиріччю між нейтральним (а іноді піднесеним) тоном оповідання і занижено грубою лексикою оповідача чи іншого персонажа. Наприклад в оповіданні Франца Холера «*Die Göttin*» («Богиня») зустрічаємо саме таке протиріччя: «*...Er wäre nie auf die Idee gekommen, eine Substanz wie Wasser zu erschaffen. – Gerade dies aber, sagte die Göttin lächelnd, sei sozusagen die Grundlage des Lebens überhaupt*» [8, 81] – *Йому б ніколи не спало на думку створити таку суб-*

станцію як вода. – Але саме це, сказала богиня, посміхнувшись, так сказати, основа життя взагалі». Перифраз порівняння води з основою життя не лише гендерно розводить бога-чоловіка та жінку та різнить їх сприйняття, але й завдяки піднесеному та нейтральному мовленню підкреслює неосвіченість бога-чоловіка, якого на всі ідеї надихає більш освічена та романтична жінка-богиня.

Отже, дослідивши мовні засоби комічного: каламбур та перифраз, в стислих німецьких оповіданнях, можна зробити висновок, що основною стилістичною метою каламбуру є комічний ефект. Також він допомагає зосередженню уваги читача на визначеному пункті тексту, підкресленню невідповідності події чи персонажа, а також виконує змістоутворюючу та композиційну функції. Автори стислих оповідань найбільш використовують полісемантичні каламбури. Переважна більшість каламбурів в стислих оповіданнях побудовані на семантичній та фразеологічній основі, проте зустрічається і третій тип – побудовані на фонетичній основі.

Перифраз в тексті стислих оповідань є засобом створення експресії та виконує емоційно-оцінну функцію. Також часто він допомагає мовній характеристиці персонажів, створюючи різницю між планами оповідання та оповідача.

В даній статті були розглянуті лише функції, що виконують вищезгадані засоби комічного в текстах та запропоновані декотрі приклади та їх переклад. В подальшому, окремого дослідження заслуговують, безсумнівно, труднощі при перекладі каламбуру та перифразу з німецької мови через складність цих мовних прийомів для перекладача.

Список використаних джерел

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 607 с.
2. Грехнева Л.В. Функции перифрастической номинации / Л.В.Грехнева // Бодуэновские чтения: Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика: Междунар. науч. конф. (Казань, 11-13 дек. 2001 г.): Труды и материалы: В 2 т. / Под общ. ред. К.Р.Галиуллина, Г.А.Николаева. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2001. – Т. 1. – 257 с.
3. Иванов С.С. Игра слов и способы её создания: смысловая и звуко-смысловая игра слов / С.С. Иванов // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2009. – № 6. – С. 227–231.
4. Литература и язык. Энциклопедия / [под ред. А. Горкина]. [Электронный ресурс] – М.: Росмэн-Пресс, 2006. – 584 с. – Режим доступа до ресурсу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/5262.
5. Трифонова Н.С. Опыт построения классификации каламбуров / Н. С. Трифонова // Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион, 2003. – №8. – С. 66–70.
6. Berg K. Klugs Fantasie [Электронный ресурс] / K. Berg. – Режим доступа: <http://www.kurzgeschichten.de/vb/showthread.php?t=49745>.
7. Krist L. Endlich schiffen [Электронный ресурс] / L. Krist. – Режим доступа: <http://www.kurzgeschichten.de/vb/archive/index.php?t-16188.html>
8. Kürzestgeschichten Texte und Materialien für den Unterricht / Hrsg. Christine Hummel. – Stuttgart: Reclam, 2010. – 136 S.
9. Martinez C. Die Nacht der untoten Lebenden [Электронный ресурс] / C. Martinez. – Режим доступа: <http://www.kurzgeschichten.de/vb/showthread.php?t=19356>.
10. Post U. Was im Garten Eden wirklich geschah [Электронный ресурс] / U. Post. – Режим доступа: <http://www.kurzgeschichten.de/vb/archive/index.php?t-22618.html>.
11. Schoenenberger R. Kurts Geschichte [Электронный ресурс] / R. Schoenenberger. – Режим доступа: <http://www.kurzgeschichten.de/vb/showthread.php?t=23522>.
12. Schoenenberger R. Rauchi [Электронный ресурс] / R. Schoenenberger. – Режим доступа: <http://www.kurzgeschichten.de/vb/archive/index.php?t-34155.html>.

Summary. The article investigates the language comic means, namely, a pun and a periphrasis, in the texts of German short-short stories. The main stylistic purpose of the pun is to create a comic effect. The pun also performs sensemaking (мой окказионализм) and compositional functions. In the short-short stories the most common are the polysemous and leitmotif puns based on the semantic and phonetic base. Periphrasis in the texts of the short-short stories perform nominotypical, emotional-evaluating, comic function.

Key words: pun, periphrasis, language comic means, casuistry, leitmotif, polysemous, homonym, homonym.